

Szeged társadalomrajza

ELŐADTA CSEKEY ISTVÁN

Csak egy pillantást kell vetni Szeged térképére, nyomban kitűnik, hogy a hatalmas kiterjedésű város négy vármegye határán fekszik. Keletről Csongrád, északról Pest-Pilis-Solt-Kiskun, nyugatról Bács-Bodrog, délről pedig Csanád-Arad-Torontál k. e. e. vármegye határolja. A város területének alakja meglehetősen szabálytalan. V-betűt alkot, amelynek egyik szára Kiskunfélegyháza, másik pedig Szabadka és Kiskunhalas irányában nyúlik el. A város igazi magva a Tiszánál van, ahol a V-betű két szára összelálik. A V-betű formálta exklávéba a Csongrád vármegyéhez tartozó Kiskun-dorozsma ékelődik be. Új szeged pedig 1880-ig Torontál vármegyéhez tartozott.

Szegedet az 1715. évi XXXVII. és CVII. törvénycikk régi jogaira való utalással a szabad királyi városok sorába iktatta, mivel a török uralom alatt feledésbe ment ez a jellege. Ebben a minőségében önálló törvényhatóság. Közigazgatási tekintetben tehát nem tartozik egy vármegyéhez sem, lévén azokkal nem alá-, hanem mellérendelt viszonyban. Szegedet nem öleli körül Csongrád vármegye. Aztán nem is székhelye a megyének. A megyeszékhely jogait Szentes megyei város gyakorolja. Csak a magyar közigazgatás kuszáltságának tulajdonítható, hogy Csongrád vármegye több központi intézménye nem a vármegye székhelyén, hanem a jóval nagyobb Szeged városában helyezkedett el. Még mai napig is Szegeden székel a Csongrád vármegye területére illetékes kir. törvényszék, kir. ügyészség, kir. pénzügyigazgatóság, kir. tanfelügyelőség stb. Minden ilyen vármegyei illetőségű hivatalnak elvitele alig gyógyítható sebeket ütne a városukhoz hű, sovíniszta szíveken. A közigazgatás egyszerűsítése (racionalizálása) azonban megköveteli ezt. Idővel alighanem sor fog kerülni valamennyire, ha csak évtizedes kívánságnak megfelelően nem Szeged lesz Csongrád megye székhelye, vagy nem alakul ki Szeged székhellyel egy új közigazgatási beosztás. Szeged vármegye is régi óhaja volt a szegedieknek.

Szegednek ebből a közigazgatási szempontból felemás jellegéből ered a város társadalmának nem egy jellemvonása. Szeged a Nagy Magyar Alföld legnagyobb metropoliszává fejlődött, noha voltaképpen sohasem volt megyeszékhely. Hiányzik is belőle mindaz, ami a megyei székhelyeket jellemzi. Nincs a városnak semminemű patinája. Nem található fel benne a vármegyeházak ódon levegője, hagyományokat őrző boltívei, négyesfogatokat maguk alá hívó árkádjai, kutyabőreikre büszke dzsentrijei, a megyei életben politikai múltra visszatekintő családjai. Más városokban, ahol egymás mellett él a vármegye és a város vezetősége, nemes verseny folyik a két intézmény tisztviselői karában. A vármegye urai mindig előkelőbbeknek, hagyományápolóbbaknak tartják magukat. Viszont a városiak büszkélkednek modernségükkel, haladó szellemükkel. Ez a nemes versengés előnyére válik a tisztviselőknek.

El nem leplezhető hiánya a városnak a középbirtokos osztály. A megyei városokban a dzsentriből került ki valaha a középosztály magva. Az elszegényedett, birtokát

vesztett nemesség tagjai lettek elsősorban a vármegyék hivatásos tisztviselői. Mivel annak idején vármegyei tisztségeket csak nemesek viselhettek, Csongrád vármegyében pedig a török kiűzése után igen kevés nemes maradt, lassankint kellett őket visszatelepíteni a közelebbi és a távolabbi vidékekről. Ezek mellett azután Szeged értelmesebb magyar és német polgáraiból megfelelő vezető emberek nevelődtek.

Szeged környékéről hiányzott az egészséges középbirtok. Itt minden föld két mágnásnak és a városnak volt a kezében. Ennek a városnak nem volt mecénás főura vagy bőkezű főpapja, akinek jóvoltából főiskolák, színházak, könyvtárak, múzeumok és képgyűjtemények vagy egyéb intézmények keletkeztek volna. Igaz, hogy a város szellemi kultúrájának alapját, a Somogyi-Könyvtárat Somogyi Károly kanonok hagyta a városra, de a hagyományozó esztergomi kanonok volt, akit csak a nagy árviz pusztítása hatott meg, de egyébként semmi köze sem volt Szegedhez. Az a mágnás pedig, aki örökké kitörölhetetlen kövekbe véste bele emlékét („Te saxa loquuntur”), gróf Klebelsberg Kunó, csak névleg volt arisztokrata és csak gesztusaiban hasonlított a barokk-kor fejedelmeihez, lelkében azonban a műveltséget áhító polgár volt.

Két nagy szerencséje volt a Tisza ingoványos lánjain egykor „sziget”-ként épült Szegednek. Az egyik – bármily paradoxonnak hangozzék is – az 1879-es árviz, amely elöntötte viskóit és a Tisza Lajos vezetése alatt működött kormánybiztosság poraiból felépítette az Alföld nagyszabású metropoliszát. Nem hiába mondta állítólag a rombadőlt várost meglátogató I. Ferenc József, hogy: „Szeged szebb lesz, mint volt”. A másik szerencséje pedig Klebelsberg Kunó volt, aki a világháború után megteremtette a mai Szegedet. Ugyan mi lenne ma Szeged e két nagy városépítő nélkül? Mi lenne a hatalmas kör- és sugárutak, valamint az egyetem nélkül? Legfeljebb Kiskunfélegyházaának bővített és javított kiadása.

A 144 éves török uralom alól 1686. október 22-én felszabadult Szegedet 1695-ben bejárta Lambion mérnökkari tiszt és feljegyezte a városról, hogy siralmas és nyomorúságos állapotban van és a Tisza lassankint elnyeli. A Palánkról, amely a mai Kelemen-, Zrinyi- és Árpád-utcák, valamint a Tisza határolta terület volt, északon pedig a kultúrpalota és a Vár-utca vonaláig terjedt, azt írta, hogy huszárok, hajdúk, rácok és magyarok lakják. A várat a Palánk és a Tisza felől mocsarak veszik körül, úgyhogy csak télen a mocsár befagyása esetén juthat ellenség a falak közelébe. Keleti Károly Hazánk és népe című munkájában¹ városiasodás tekintetében a nyolcvannyolcadik helyre sorozta Szegedet, elébe helyezve az ország sok kis felvidéki városát.

Szeged, települését tekintve, a legtípikusabb alföldi város, mely Nagymagyarországon a Délvidék természetes központjává fejlődött. A Tisza és a Maros összefolyásánál, szinte kigyóalakban a Tisza jobbpartján helyezkedve el, a tiszai hajózás megnyitásával (1845), valamint a pest-temesvári vasútvonal megépítésével (1854-57) a város forgalma hatalmasan növekedett és a gabona-, valamint a terménykereskedelem délvidéki gócpontjává vált.

Szeged fejlődésében két tehertétel nyomja: az egyik túlfejlődése, a másik pedig a fejlődés folyamatosságának megszakadása. A trianoni határ délen 20 km-nyire halad el a város alatt, úgyhogy a városháza tornyából szabad szemmel látni az elszakított területek fehér házait. Ez elvágta Szegedet természetes vidékétől, Torontáltól és Bácskától. Határváros lett belőle. Végállomás. A budapest-bukaresti és az alföld-fiumei vonatok

¹ Második kiadás, Buda-Pest (1870)3 1873., 483. l.

egykori kereszteződési helyén ma a temesvári és a szabadka-bajai vonalon szünetel a forgalom. Még a szovjet is megadta az ilyen elvágott vasútvonalakon a passage-jogot. Csak Jugoszlávia hajthatatlan húsz évvel a világháború után. Érdekes, hogy Debrecenre és Miskolcra példátlan fellendülést jelentett a trianoni határ. Szegedre és Pécsre ellenben sorvadást. Szeged, így elvágva természetes mögöttes országrészeitől, eredeti adottságán túlfejlődött várossá lett. Hiányzik déli irányú éltető, ható- és vonzóköre. Nincs vidéke, nincs piaca.

Szeged másik nagy tehertétele, hogy évezredek fejlődését – újabb ásatások több ezer éves őstelepülések nyomait tárták fel – nagy csapások vetették vissza és szakították félbe. A városokat rendszerint meglátogató tűzvészeken és pestisjárványokon kívül Szegedet úgyszólván állandóan fenyegette és újból meg újból elöntötte a szabályozatlan, rakoncátlan Tisza. A három nagy kataklizma, amely fejlődésében különösképpen megakasztotta, a törökuralom, az 1879. március 12-i nagy árvíz és a trianoni határmegállapítás volt. E három nagy csapás mint határkő osztja meg a város történelmét.

A török elől jórészen elmenekült a lakosság, úgyhogy mai népessége mintegy két évszázad óta települő. A nagy árvíz azonban még arról is gondoskodott, hogy a fiatal társadalom ne a régi kövek közt éljen. 5.800 háza közül 5.458-at döntött romba. Ennek helyén egészen modern, új város keletkezett mindmáig ki nem töltött hézagokkal, úgyhogy még a legvárosiasabb utcákon is apró, földszintes „víz előtti” házak törnek meg az emeletes házak sorát. Az utcák kivételes szélessége és az udvarok nagysága az alföldi agrárius település jellemzői, ahol a helyszűke ismeretlen fogalom. Mai belterületén nem százezer, de félmillió ember is jól megférne. A csaknem hatszázezer lakosú Majna melletti Frankfurt kiterjedése kisebb, mint Szeged belterületéé.¹ Szeged átlagos népsűrűsége 165.5 lakos km²-kint. Míg azonban a 733 km² kiterjedésű tanyai külterületek 61 .3 km²-enkint népsűrűségűek, addig a város 83 km² kiterjedésű belterületén a népsűrűség 1.081 km²-enkint, ami teljesen városjellegű népsűrűséget mutat.

Ez a külső és belső újdonsültség nehezedik rá Szeged lelki életére is. Hiányzik belőle az a levegő, amely a városiasság patináját adja. Mint város, nemcsak külsejében új, de polgárainak összetételében is. Értelmiségében ma még igen sok az első nemzedék. Itt úgyszólván teljesen hiányzik a felvidéki, dunántúli és erdélyi városoknak az a rétege, amely ott az évszázados városi hagyományok őrzője. Éppen ezért sokszor hiába keressük a lakosság jórésztében a ragaszkodást a múlt amúgy is csekély számban fennmaradt emlékeihez. Szegeden például alig van ma már régi utcanév. Az 1522-i összeírásban szereplők közül egyedül a Szentháromság-utca maradt meg. A török kiűzése után adott utcanévek is 1879-ben úgyszólván mind áldozatul estek divatos politikusok és egyéb új nagyságok neveinek.² Észak-Európában 7-800 éves utcaelnevezéseket lehet találni. Az utcák átkeresztelésével azonban a múlt beszédes emlékei merülnek a feledés homályába. Alig akad még egy városa az országnak, ahol oly mostoha állapotban van a *városi levéltár*, mint Szegeden. Rendezetlen és hozzáférhetetlen. Helyiségeit nemhogy szaporítanák, de egyre fogyasztják. A régi íráskorok az elpenészedés veszélyének vannak kitéve. A gazdag alföldi metropolis érzéketlen múltjának e kincseshányója iránt.

¹ Tonelli Sándor, Szeged. Ismertető a város múltjából és jelenéből, harmadik kiad., Szeged, 1936., 26. 1.

² V. ö. Cs. Sebestyén Károly, Szegedi utcák, Szeged, 1928. U. ö., A szegedi Palánk, Szeged, 1927.

Valamely városnak a szociográfiáját leginkább a lakosság *foglalkozások szerint* való megoszlása mutatja. Az 1930-i népszámlálási statisztika szerint a foglalkozási ágak százalékosan következőképpen oszlottak meg Szegeden:

őstermelő.....	36.4%
ipar.....	23.4%
kereskedelem és hitel.....	6.5%
közlekedés.....	4.8%
közszolgálat és szabad foglalkozások.....	8.1%
nyugdíjasok, tőkepénzesek.....	8.2%
egyéb foglalkozási ágak.....	12.5%

Ebből az összeállításból nyilvánvaló, hogy a foglalkozási ágak közül a mezőgazdaság, vagyis olyan foglalkozási ág vezet, amely nem városi, hanem falusi. Szegedi lakosságának még ma is több mint harmada őstermelő (a belterületen 8.3, a külterületen 92.1%). 1890-ben azonban még a város lakóinak fele élt ebből a foglalkozásból. A város magva valaha három főrésze oszlott a Tisza folyását követve, mint ahogy a folyómenti városok általában települni szoktak. Eleinte az egész város mezőgazdaság jellegű volt. Az évszázadok során azonban a Felső- és Alsóváros foglalkozási ágai szétváltak. A felsővárosiak idővel inkább halászáttal, hajózással, majd egyéb iparral és kereskedelemmel foglalkoztak, míg az alsóvárosiak megmaradtak őstermelőknek, sőt még a felsővárosiak földjeit is megszerezték. Felső- és Alsóváros elnevezése és lakossága tekintetében elűző jellege ma is fennáll, de a belváros Palánk neve sok régi utcánévvel együtt ma már a múlté. A szegedi 1522. évi egyházi tizedlajstromban például az a feljegyzés olvasható, hogy a város egyik utcáját, amelyben 30 ház volt, Sóhordó-utcának hívták. Már egy 1119-ből származó oklevél említi, hogy Szeged egyik távoli állomása volt a Maroson át Erdélyből az Alföldre irányuló sókereskedelemnek. Így lett Szeged már az Árpád-házi királyok alatt az egyik királyi sókamara székhelye. Mindezt a nagy kereskedelmi és közgazdasági jelentőségű emléket őrizte a Sóhordó-utca, amelyet később Sóház-utcára, majd Kossuth-utcára kereszteltek el.

Az alföldi városok végeláthatatlan határai, amelyek egy-egy kisebb német fejedelemségével vetekedtek, nagyrészen a török hódoltság emlékei. A pasák, agák és bégek önkénykedése következtében egymás után pusztultak el a virágzó falvak és népük elmeneült a városokba, amelyek közvetlenül voltak a szultán uralma alá rendelve.

Ha tehát Szegedet akár települési viszonyainál, akár pedig lakosságának foglalkozások szerinti való összetételénél fogva vizsgáljuk, alig beszélhetünk a szó nyugati értelmében vett városról. Szeged az országnak legnagyobb tanyás városa. A 135.971 lakosnak több mint harmada (33.6%), vagyis 45.450 ember kint él a tanyán még a falusinál is jóval kezdetlegesebb életet. Ez a hatalmas embertömeg csak a hetivásárookra, meg adót fizetni és egyéb ügyes-bajos közigazgatási ügyeinek intézésére jár be a városba. Mindössze csak közigazgatásilag tartozik Szegedhez és semmi más kapocs nem fűzi Szeged lelki életéhez. A közel másfélszázézer lakosú alföldi metropolisz tehát voltaképpen csak hiú önámítás. A város a valóságban csak közigazgatási fogalom, amely jellegben, településben, foglalkozásban, műveltségben és léleken, de érdekekben is ellentétes három részből áll. Az első a voltaképpeni város a városiasság minden jellegével, ahol a lakosság összefüggően épített házakban tömörülve él és ahol megvannak a városi élet anyagi és szellemi feltételei. A második a szorosan hozzásimuló falu, a voltaképpeni város külső része. A harmadik a hatalmas határ, ahol apró fehér tanyaházak tarkítják a rozsmézőket, akácosokat és gyümölcsfákkal ékített szőlőket.

Falu és város az a két diametrális ellentét, amely település, foglalkozás, életforma, érdekek, erkölcs, műveltség és világnézet tekintetében valóságban és demográfiaiban egyaránt szembekerülnek egymással. Szeged pedig a várost és a tanyát foglalja össze magába, de csak közigazgatásilag és lélekszám tekintetében. A valóságban Szegedet eme kettős jellegénél fogva paraszt- és hivatalnokvárosnak lehetne nevezni. Az a körülmény ugyanis, hogy a trianoni szerencsétlenség óta tömérdek menekült lepte el és igen sok közhivatallal, meg intézménnyel gyarapodott, azt eredményezte, hogy Szegeden a hivatalnok-elem, amelyhez a közlekedés alá tartozó népesség jórészét is hozzá kell számítani, erősebb az országos városi átlagnál.

Körülbelül a Bach-korszaktól számíthatjuk Szegeden a hivatalnok-osztály kialakulását. Különben is ebben az időben tartották az első rendszeres népszámlálást is (1850). Minthogy a szegedi kisgazda és kisbérlő műveltség tekintetében nem hasonlítható a debreceni civishez, a dzscentri pedig teljesen hiányzott, Szegeden a városi feladatok a tisztviselő középosztály kezébe kerültek. Debrecenben a kisgazdatársadalomból a honorácior osztályba felemelkedett ember rendszerint már nem első generációs, mert ott gyakori jelenség az érettségizett kisgazdák megszakítatlan láncja egy-egy családban, a négyszáz éves kollégium műveltségét árasztó árnyékában. Szegeden a tisztviselő-társadalom a múlt század második felében odakerült állami intézmények révén főleg idegenekből, Trianon után pedig igen sok menekültből széles társadalmi réteggé fejlődött.

Ennek a jórészben más magyar vidékekről ideszakadt tisztviselőtársadalomnak vállán nyugszik a városi kultúra viselése. Ezt a társadalmi réteget pedig a gazdasági válság és annak következtében a fizetések sorozatos csökkentése igen kimerítette. Képtelenné vált a mecénáskodásra. Inkább idealizmusa, mint anyagi ereje ad neki még mindig erőt a kultúra hathatósabb támogatására. Ők a színház, a tudományos és irodalmi előadások, a mozik, a hangversenyek, a múzeumok és a kiállítások látogatói. Ők viselik a gomblyukaikban a ligák és egyéb jótékonsági egyesületek zománcjelvényeit, a revíziós gyűlések nemzetiszínű kokárdáit. Ők töltik ki a legkülönbözőbb közjótékonsági gyűjtő-ívek rovatait. Ővök a kultúra hagyományainak ápolása és jövőjének megalapozása.

A Szegedet jellemző különleges *birtokmegosztás* rányomta bélyegét a város társadalmára is. 141.789 kh (816 km²) határ egészséges középbirtok nélkül. Ugyan kik lehetnek volna itt a városi szellemi művelődés megteremtői? Két nagybirtok és 64.082 kh városi birtok. Mi lehetett ennek a birtokmegosztásnak a következménye? A két nagybirtok és a város egyre szaporodó proletariátusa igyekezett kielégíteni a földéhséget. A Gerliczy-birtok parcellázás alá került. A Pallavicini-birtokból is lekanyarított a föld-reform. A város pedig kénytelen volt már jóval a háború előtt egészen 1851 óta *kishaszonbérleteket* létesíteni hatalmas birtokán.

Régi tapasztalat, hogy ha egy erkölcsi vagy jogi személy ingatlanait *kishaszonbérletekbe* adja, ezzel lassankint feladja a tulajdonjogot. Ma már Szegeden mindenki tudja, hogy a város soha többé nem fogja visszaszerezhetni birtokait. Szociális és föld-birtokpolitikai szempontok szólnak ellene. A város, ez az erkölcsi testület, nem teheti földönfutókká kisbérlőit. Tűrnie kell, ha bérlői rossz termések következtében hátralékban maradnak, ha haszonbérlelengedést vagy adótörlést szorítanak ki. Ennek a fonák helyzetnek következménye, hogy Szeged az ország egyik leggazdagabb, de egyúttal anyagilag mégsem kielégítően rendezett városa, hosszúlejáratú, meg függő adósságokkal tele és egyre emelkednek a pótható terhei.

Azt a rendszert, amelyet Szeged követ földjeinek hasznosítása tekintetében, *szociális szempontból* igen emelkedettnek kell tekinteni. Szeged határából például nem volt soha Amerikába irányuló kivándorlás. Szeged városa már hosszú idő óta szinte *példát adott a földbirtokreformnak*. Ez azonban az éremnek csak egyik oldala. A másik egészen más képet mutat. Igaz, hogy a város emberségesen szétosztotta a köztulajdonban lévő földeket azok közt, akik maguk művelik a földet. Ha azonban a kisbérleteken uralkodó társadalomgazdasági és nemzetszociális kérdéseket vizsgálat tárgyává tenné egy-egy „*falukutató*” – mint ahogy tette például a Budapesti Egyetemi Settlement összehívására 1936. október 27-én a főiskolai szociális kongresszus – akkor megdőbbentő igazságok domborodnának ki az érem másik oldalán. A bérbeadott földek igen különböző természetűek. Néha terméketlen, sivó homok,¹ amely egy család megélhetését sem tudta biztosítani. A földbérlő azonban kénytelen volt az elaprózódást fokozni és megosztani a földet mással, hogy a bérlet lejártakor újból árverezhessen a földre. Itt lenne megfelelően alkalmazható a szövetkezeti megoldás, amely új alapokra helyezhetné a város és a bérlők viszonyát. A várossal a bérlőszövetkezet köthetne szerződést és a bérlők a szövetkezettől kapnák a földet. Így a bérlők különállása és kiszolgáltatottsága megszűnnék.²

A szegedi föld elaprózódása következtében a haszonbérlő életsorsa így jutott el a létminimum alá. Részben ennek a sivár helyzetnek, részben az izgatók lelkiismeretlen munkájának volt a következménye, hogy 1936 őszén 967.519 P volt a kisbérlők földhaszonbérhátraléka. 1932-ben pedig 54 százalékra rúgott a perlésre kimutatott haszonbérletek száma. Igaz, hogy ma már javult a helyzet, mert a jobb termékek és a mezőgazdasági termények áremelkedése következtében a bérhátralék körülbelül 600.000 P, ami lassan törlesztődik ugyan, mert a város 40 féléves, kamatmentes részletfizetési kedvezményt biztosított a bérlőknek, de a maga egészében sohasem fog befolyjni. E mellett a békebeli, valóban befizetett 1.800.000 P haszonbérrel szemben most már csak 945.000 P a haszonbér.

Mint a fentiekből kiderül, végeredményében a kishaszonbérletek mai alakja nem kielégítő sem a városra, sem a bérlőkre. Gyakran felötlött már a kérdés, hogy mi lenne a helyes megoldás. Igaz, hogy a föld egy közhasznóság, a város kezében nem lehet üzérkedés tárgya. Olyan vagy az, amely csak magasabb eszmei és szociális célokat szolgálhat. De az árubaocsátásának mégis mindig itt most nem részletezhető szempontok mondtak ellent. A magyar nép földéhségének kielégítése miatt szinte csak egyetlen megoldás képzelhető el: ha a város kisbérlőinek amortizációra áruba bocsátaná ingatlanait. Erre azonban a mostani gazdasági helyzet nem alkalmas. Ehhez ki kellene választani a megfelelő időpontot. Nagy kérdés azonban, hogy akkorára a földbirtokreform nem fog-e más megoldást hozni? Szociális szempontból leghelyesebb lenne, ha a város munkaszolgálatlaltal könnyítené meg a vételár törlesztését. Mennyi közutat, csatornát, vízlecsapolást, tanyai középületet, hivatalnoklakást és más egyebet lehetne megvalósítani ezen a módon.

Elgondolható most már, hogyan fest a szegedi társadalomnak ez a *kisbérlő rétege*. Száma 14-16 ezer közt ingadozik. Átlag 10-25 évre kapta bérletét, amit egyre meg-

¹ Már Szeged egykori mérnöke és írója, a duna-tiszaközi csatorna egyik első propagálója, Vedres István írt egy könyvet: *A sivány homokság használhatása*, Szeged, 1825.

² V. ö. Kerék Mihály, *Jelentés Szeged sz. kir. város kisbérlőinek helyzetéről*, Budapest, 1930., 15. 1. Finnországot a termelési és értékesítési szövetkezetek tették naggyá. L. erre nézve Schiffer Miklós, *Hogyan valósult meg a finnek nemzeti egysége. Mit láttam Finnországban?* Szeged, 1935.

hosszabbítanak. Ráhúzott egy vályogviskót. A földet nyúzza, uzsorázza, mindent ki akar sajtolni belőle. Viszont sokszor már anyagiak hiánya miatt is tartózkodik a befektetésektől, a trágyázástól, a talajjavítástól, a mezőgazdasági gépek használatától. Egy részük ma is tele van a bérletből származó adóssággal, amely nyomja és nyugtalanítja a bér- és adótartozással együtt. A szegedkörnyéki kiscgazda hetivásárok alkalmával néha már előző este elindul 20-40 km-ről, hogy tengelyen a városba szállítsa mezőgazdasági terményeit. Néha, különösen amíg olyan alacsonyok voltak a terményárak, többre került a kocsikenőcs, a patkó, a lőcs és a helypénz, mint amit a kisbérlő árulni tudott. Déli 12 óra után kénytelen féláron odaadni terményét, mert a megromlás veszélye nélkül nem tudná visszavinni. Mindehhez járul hetenkint a vasárnapon kívül a hetivásárok alkalmával elvesztett két teljes munkanap.

Szeged volt az első város, amely Felsőtanyán (1891) és Alsótanyán (1893) 22-22 km-nyire a várostól közigazgatási központokat létesített. Ezeknek a hatásköre azonban nagyon korlátozott. Az általános igazgatás terén tehát a város eddig vajmi keveset tett és óriási határában csak ezután szándékozik a kirendeltségek számát fokozatosan tízre szaporítani.¹

Könnyen elképzelhető, hogy ezek a tanyaközpontok idővel le fognak válni a város testéről, hogy önálló községekké alakuljanak. Voltaképpen ez is lenne a helyes irányú fejlődés. Ennek azonban ma még útjában áll a város földtulajdona.

Csak lassan kezd egyre sürgetőbben előtérbe jutni az a helyes felfogás, hogy a tanyáknak községekké való tömörülése nagy nemzeti kulturális és gazdasági érdek, amely megegyezik a városok érdekeivel is. Ha közigazgatásilag önállósulnak is ezek a községek és így apasztják is az egymással e téren versengő nagyvárosok lélekszámát, gazdaságilag nem vonhatják ki magukat a városok hatása alól, sőt növelni fogják iparukat és kereskedelmüket. Kultúrájuk pedig nem lesz kiáltó szó a pusztában, hanem emelni fogja a ma teljes elhagyatottságban élő tanyai lakosság széles rétegeinek anyagi és szellemi kultúráját.

Míg a nagy iparosvárosoknál elővárosok létesülnek részint a kimenekülő gazdagok, részint a gyári munkásság részére és e perifériáknak minden törekvése a nagyvárosba való beolvadás: Szegeden a városhatár és a gazdálkodás mezőgazdasági jellegénél fogva éppen ellenkező irányú fejlődés arányai bontakoztak ki.

Ellenben a nagyvárosi fejlődés jelenségei nyilvánulnak meg az úgynevezett „telepek” keletkezésében. Ezek mint dudorok nőttek a körtöltésen kívül a háborús nyomorúság következményeképpen. Lakói kismemberek, akik a magas telekárak és az építkezési szabályrendeletek nyomása alól menekültek ki. Előbb csak egy-egy kutat és köves utat kértek, amely összekösse őket a központtal. Később közvilágítást, vízvezetékét, csatornázást, közúti vasutat, orvost, iskolát, templomot stb. követeltek. De ugyan érdeke lehet-e a városnak, ezeknek a természetellenes dudoroknak istápolása, amikor a városnak a körtöltésen belül még olyan sok beépítetlen területe van? Főleg, ha meggondoljuk, hogy egy nem várt áradás ürgék módjára kiöntheti e telepek lakóit.

A tanyák kisbérlői és a telepek kispolgárai nem kedveznek egy egészséges kis- és középbirtokos osztály kialakulásának. A szegedi határ 15.000 birtokosa közül 14.078 húsz kh-nál kisebb birtoktesten gazdálkodik. 20-100 kh-ig terjedő birtok 900 van és csak 22 birtok haladja meg a 100 kh-at. A bérletek között csak 40 volt 15 kh-nál és mindössze 5

¹ A tanyai közigazgatás rendezése. A korszerű közigazgatás útja 3. Közzétette v. Kozma Miklós, szerkesztették: Alsó László, Benisch Artúr, Mártonffy Károly, Budapest, 1937., 53. l.

volt 50 kh-nál nagyobb. A bérletek átlagos nagysága 7.5 kh, ami – főleg a homokon – egy család megélhetését sem tudná biztosítani. Az alacsony átlagot azonban a város közelében kertgazdaság és paprikatermelés céljaira bérbeadott egészen kis parcellák okozzák.

A nagyvárossal való állandó kapcsolat megnöveszti e kisemberek igényeit. Amikor az egyetemi félévek kezdetén a tandíjmentességi kérvények elbírálására kerül a sor, kiderül, hogy a kérelmezők 70-80%-a a kisbérlok, kisbirtokosok és altisztek fiainak sorából kerül ki. Az egészséges birtokosok helyett ezekből egészül ki a magyar középosztály. Ezek termelik a város szellemi proletariátusát. Otthonról hiányzik az idegen nyelvismeret s igen gyakran a beléjük oltott vágy a magasabb műveltség iránt. Alig tesznek érettségit, ingyen vállalnak íróasztalt a városházán vagy valamely más hivatalban a későbbi kinevezés reményében. Nincs bennük kellő rugalmasság, életrevalóság és hajlandóság a szabad pályákon való küzdelemhez. Minden eljövendő vágyuk egy szerény nyugdíjas állás, amelyet pipaszóval el lehet látni. Jórészt ezek végzik tanulmányaikat mezői jogászokként, mert nem a jó képzettség a főcéljuk, hanem a mielőbbi álláshozjutás, hogy a nyugdíj-igény annál hamarabb kezdődjék.

E kép sivárságát enyhíti azok szerepe, akik ügyesen használják ki a lehetőségeket a mezőgazdasági ipar üzésére. Ennek Szegeden kétségkívül legjövödelmezőbb ága a paprika feldolgozása és árusítása. A világhírű szegedi rózsapaprika, amely török közvetítéssel Indiából jutott el Szegedre, nemcsak a termelők ezernyi kiségzisztenciájának és a kikészítők meg a paprikamalmok munkásainak nyújt szerény megélhetést, de tisztos polgári vagyonhoz juttatta az élelmeseket és vállalkozó szelleműeket. A külvárosi akácos utcák földszintes házsorai ennek a kispolgárságnak a megjelenítői.

Az a kép, amelyet Szeged lakosságának több mint harmadáról, 45.450 külterületen élő emberről festettünk, sajnos nem különleges szegedi, hanem többé-kevésbé országos jelenség. Magyarországon 1,604.846 lélek él külterületen. Ebből 1,055.945 csak a tanyavilág népessége. Nagy alföldi városaink közül Kecskeméten 44.679 (56.2%) a külterületi lakos, Debrecenben 50.441 (43%) Hódmezővásárhelyen pedig 20.186 (33.5%). Hogy ez a jórészt a török korszakból ittfelejtett rendszer Magyarország népességének még mindig oly tekintélyes részét tartja nehéz sorban, az az elmúlt boldog, békés és gazdag korszakok hibája. Különösen a kiegyezés után eltelt fellendülési és megfelelő anyagi eszközökkel rendelkező idő hagyta ennek a nagy kérdésnek megoldását a világháborúban kifosztott, szegény csonkaországra. Az aránytalan területi beosztáson nem segített, a tanyai település további divatjának nem állott útjába és a külterületi hatalmas tömegek sorsát az illető városokra bizta. Ezekben a 80-as évektől kezdve megvolt ugyan a jószándék, hogy legalább iskolák felállításával javítsanak a tanyavilág sorsán. Szeged, a többi várossal összehasonlítva, még a legtöbbet tett tanyai népessége érdekében. Többek közt 141 km műutat és 1927-ben 68. 1 km keskenyvágyányú tanyai vasutat is épített. De a közigazgatás, bíráskodás, vallási és egészségügyi szolgálat terén az országnak éppen legmagyarabb területeit hanyagolták el. A liberalizmus gazdag korszaka ahelyett, hogy fegyelmezett alkotásokban megoldotta volna az alföldi magyarságnak ezeket az életbevágó kérdéseit, arra a könnyű állásonpontra helyezkedett, hogy ezeket átengedte az egyes kisebb területek szabad tevékenységének. A perifériák nemzetiségi vidékeit, amelyek ügyes kiskerületi beosztásokkal szállították a kormánypárti

¹ Települési szempontból azonban a város belterületével összefüggő Kertség területe is belterületnek minősíthető és így Debrecen külterületi lakossága csak 18.625 lélek (16%).

képviselőket, igyekeztek kedvező intézményekkel ellátni. Velük szemben a függetlenségi érzelmű nagy alföldi városokat sorsukra hagyták.

A tanyai közigazgatás jelenlegi hibái főleg onnan erednek, hogy az állami és társadalmi szervezetek nem vonták le a tanyai településnek a következményeit és nem alkalmazkodtak hozzá. A maguk falura alapozott szervezeteiknek a keretébe akarták beilleszteni a tanyai településeket is. Ennek lett eredménye a mai helyzet. Ezzel szemben olyan közigazgatási és gazdasági szervezetet kell létesíteni, amelybe a tanya is beilleszthető. Ennek a kiépítése már csak azért is szükséges, mert a tanyai településsel olyan gazdasági lehetőségek járnak együtt, amelyeket másképpen megoldani nem lehet. Már maga a munka- és a lakóhely egybeesése olyan különleges lehetőségeket rejt magában, amelyek a falusi üzemekben megvalósíthatatlanok.¹

Klebensberg országépítő munkájának egyik legnagyobbszabású célkitűzése volt a decentralizáció és az alföldi kérdés megoldása. A Magyary Zoltántól, majd Mártonffy Károlytól vezetett közigazgatásracionálizálási munkálatok pompás kiadványaikkal immár elvégezték a kodifikáció előkészítését. A kormány nagyszabású telepítési akciót tett folyamatba. Az ország egyik legakutabb kérdésévé vált a földbirtokreform. A mi nemzedékünknek nem szabad többé e sorsdöntő kérdések mellett elhaladnia. Mindenki érzi, hogy eljutottunk ahhoz az időponthoz, amikor céltudatos és határozott cselekvés híján az evolúció helyét könnyen a revolúció foglalhatja el. Ebben az áldozatos munkában a művelt magyar középosztálynak kell élen haladni. A magyar középosztály tehetősebbjeinek áldozatokat kell hozniok. Sok lemondásra és önfegyelmzésre lesz szükség. Társadalmunk ama rétegének, amelyik még mindig a gazdag Nagymagyarország korának szintjén akarja tartani életigényeit, engedni kell a közösségi gondolat és a szebb jövő érdekében.

A belvárost jórészt aszfalt borítja. Magyarország vidéki városai terei közül a szegedi Széchenyi-tér a legnagyobb (50.087 m²). Bármely világvárosnak becsületére válnék. A kultúrpalota neoklasszikus homlokzatával büszkén szökik a Tisza partjáról az ég felé. A középkori ónémet stílusban tartott egyetemi és egyházi épületekkel körülszegett Dóm-tér nem minden alap nélkül viseli a „szegedi Szent Márk-tér” nevet. A Dugonics-tér ércszobra kifejező harmóniába olvad az ősi fenyők koszorúzza központi egyetemi épülettel. A Tisza-part klinikasora egy lüktető nagyváros körvonalait sejteti. Alig kanyarodunk be azonban valamelyik mellékutcába, felszántott sziklaszilánkok váltják fel az aszfaltot, de csak egy darabon, hogy utat engedjenek a sár és por birodalmának. A 146 km belterületi utcából csak 70 km kövezett. A feltöltött belvárosból gödrökbe süllyedünk, melyekben megáll a talaj- és esővíz. Csatornának itt nyoma sincs, mert csak 58 km utca van ellátva burkolt csatornával. Itt a vízvezeték néhány utcai kút pótolja. A gáz régen megszűnt, a kisembereknek különben is megfizethetetlen lenne. Pár percre a transzparenséktől megvilágított, világvárosias Kárász-utcától bent vag)Tink az Alföld legsivárabb falujában.

Ez a külső ellentét osztja meg a város lelkeségét is. Egyfelől a szellemi kultúra legmagasabb intézménye a másfél évtized alatt csodálatosan kiépített egyetem, másfelől az irni-olvasni nem tudók százai (a 6 éven felüliekből még ma is 7%). Egyfelől az egyetem legmodernebbül felszerelt új klinikái és laboratóriumai, másfelől a tüdővészből szenvedők ezrei. Egyfelől a kir. ítélőtábla, az 5. honvédhadtest, a kir. tankerületi főigazgató-

¹ V. ö. Kiss István, Szeged tanyai közigazgatása. Közigazgatástudomány I. évf., Budapest, 1938., 81-93. és 165-200. 1.

ság és más egyházi és polgári hatóságok és hivatalok, főleg a rengeteg tanintézet igényes és magaskultúrájú tisztviselői, másfelől a szellemi proletariátus félművelt tömegei. Egyfelől a belváros minden választékos igényt kielégítő, fényes üzletei, másfelől a Trianon folytán mögöttes országrészét veszített nagyváros gazdasági megmerevedettsége. Sok téren lehetne még szembeállítani az ellentéteket, de talán ezek is elegendők a város szellemi arculatának megfestéséhez. A mának ez a rajza a múlt és a trianoni jelen összetevőinek eredője. A Hunyadiak egykori kiváltságos városát, amelyet IV. Béla már 1247-ben városi rangra emelt, II. Ulászló pedig 1498-ban a királyi városok sorába iktatott, a másfél évszázados török uralom csaknem teljesen elpusztította. A XIII. század végéről maradt Árpád-kori tornyon és a XV. század végén épült alsóvárosi szent ferenc-rendi templomon kívül úgyszólván semmi történelmi műemléke sem maradt a városnak. Még a vár máig meghagyott kis omladéka is XVIII. századbeli alkotás, amely legfeljebb a törökkori vár köveit rejtje magában. A török után a XVII. század végén Szegedet is ellepik rác telepések. Szinte az ország tükörképét láthatjuk Szeged népesedésének alakulásában, ha meggondoljuk, hogy az 1522. évi egyházi tizedlajstrom alapján a mohácsi vész előtt 8745 lélekre tehető a népesség száma. Viszont a török kiűzetése után az 1715-iki összeírás alapján a lakosság száma nem haladta meg az ötezret. Ekkor a családfők még mind magyarok voltak. 1720-ban azonban már 385 magyar mellett 19 szerb és horvát családfő van. A rácokon kívül németek, dalmátok, görögök, örmények özönlötték el nagy számmal a várost, úgyhogy a Palánk a XVIII. század végére majdnem tiszta német és rác lakosú lesz, a magyarság lélekszáma pedig felét is alig teszi a város lakosságának.

Sokáig tartják a németek, rácok és görögök kezükben a kereskedelmet. Ma már csak néhány bennszülött név jelzi a múltjukat. (így Aigner, Felmayer, Haris, Pfeilstifter, Szilber, Taschler, Wagner, Wolf, Zsótér stb.) Szinte csodálatos, hogy a török után idegenekkel betelepített város hogyan vált az idők folyamán színmagyarrá, sőt a magyarosítás déli fáklyahordozójává és hogyan érdemelte ki „a legmagyarabb város” díszítőjelzőt. Ma már csak az újszegedi szerb internátus (jelenleg a védőnői tanfolyam hajléka) és a Gyertyámos községtől fenntartott délbánati internátus (ma Szent Gellért-konviktus épülete jelzik, hogy a háború előtt még a középiskolai tanulóifjúság ezrei kerültek ki a délvidéki nemzetiségek sorából, hogy Szegeden magyar nyelven az ország hű fiaivá nevelkedjenek. A világháborút megelőzően talán ezen a téren nyilvánult Szeged városának legjelentékenyebb hatása. A piaristák 1721-ben létesített ősi gimnáziumától kezdve a tan- és nevelőintézetek légiói keletkeztek és árasztották széjjel a művelődés elemeit. Hogy a város vezető rétegében már régi idők óta megvolt a törekvés a magasabb kultúra iránt, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Szeged másfél évszázadon át küzdött egyeteme érdekében. A század tizes éveiben sajtója telve elégedetlenséggel, amikor a két új egyetemet Debrecenben és Pozsonyban állították fel. Amikor pedig a trianoni összeomlás után a menekült egyetemek elhelyezésére került sor, anyagilag egy város sem áldozott olyan sokat, mint Szeged városa.

Az egyetem céltudatos törekvése, hogy minél szervezettebben illeszkedjék bele Szeged szellemi légkörébe és kulturális, meg közegészségi életébe. Ennek a kölcsönös együttműködésnek egyetem és város egyaránt hasznát látja. Az egyetem hálás a nemes és bőkezű város iránt. Éppen ezért igyekszik kapcsolatokat teremteni Szeged magyar életével. Különleges kutatási területeket keres a maga számára az alföldi gondolat művelésében. Termékeny erőket óhajt szívni az Alföld ősi magyar talajából. A város pedig egyre inkább érzi közegészségügyének javulását az egyetemi klinikák és intézetek áldásos

működésének hatása alatt és kultúrájának belterjesebbé válását az egyetem intézményeinek, tudományos és irodalmi társaságainak, egyesületeinek és tanszemélyzetének működése következtében. Érzi, hogy milyen hatalmas erőforrásokat szerzett magának az egyetem működésével. Az egyetem szellemi vezérkarán kívül az a gazdasági hatás sem mellékes, amelyet az egyetem kétszáz főnyi tanszemélyzete, ugyanannyi segédszemélyzete és kétezer körül hullámozó hallgatósága előidéz. Magának az egyetemnek csaknem egymillió pengős személyi és egymilliókétszázézer pengős dologi költségvetése jelzi, milyen jelentékeny összegek kerülnek bele évenként a város gazdasági vérkeringésébe.

Bizonyos, hogy a világháború nyomán bekövetkezett átalakulás, amely sok mindent átértékeltetett velünk, kikezdte azt a nimbuszt is, amelyet Szeged népessége nagy számánál, gazdasági és forgalmi erejénél, valamint tanügyi művelő hatása következtében elfoglalt. Ez a nimbusz azonban új fényforrást kapott az egyetemben. A Szegeden eltöltött tizenhét esztendő ugyan még nem elegendő ahhoz egy egyetem és egy város életében, hogy a kölcsönhatások kimutathatók legyenek. Két tény azonban máris megállapítható. Az egyik, hogy a régi kolozsvári egyetem ez idő alatt Szeged egyetemévé vált s már-már csak hagyományaiban őrzi a nemes erdélyi patinát, de gyökerei beleereszkedtek az új alföldi humuszba. A másik pedig, hogy Szeged kultúrája és társadalmi élete ma már úgy összeforrott egyetemével, hogy nélküle alig lenne elképzelhető.

Kezdetben az egyetem a szegedi és környéki magyar szemében is csak a klinikát jelentette, ahová bevitte a beteget. Ma már azonban az egyetem tanárainak kezdeményezései egyre jobban belekapcsolódnak a város társadalmának munkájába és célkitűzéseibe. Itt nemcsak az egyetem közegészségtani, növénytani vagy állattani intézetének munkájára gondolunk, de ugyancsak megdobogtatta még a legsovinisztabb szegedi szíveket is, amikor 1937. októberében Szent-Györgyi Albert részben C-vitamin kutatásaiért elnyerte az orvosi Nobel-díjat. Miután Szent-Györgyi professzor hosszas kísérletezés során a szegedi paprikából nagyobb mennyiségű vitamint tudott előállítani, ez a körülmény a nagyvilágban igen népszerűvé és még jobban keresett cikké tette a szegedi paprikát.

Így verődik híd lassankint az inkább megosztó, mint egyesítő lokálpatriotizmus és a Szegedre bevándoroltak között. Mert lehet-e ideálisabb egybefogót elképzelni a szegedi élet tagoltságában, mint az egyetemet a maga szellemiségének kisugárzásában? A „körtöltésen belüli” városi és az idegenből Szegedre szakadt intellektuális elemeknek mielőbbi gyors és tiszta ötvözetétől függ a mostani Délvidék kulturális emelkedése és haladása.

Ma már a harmónia egyre fokozódik a bennszülöttek és az odavándoroltak, az egyetem és a város, a polgárság és a katonaság, a kültelek és a belváros polgársága közt. Azonban nem szabad felednünk, hogy Szeged lakosságának több mint egyharmada csak a statisztika szempontjából városlakó. Kulturális teherbírás szempontjából Szegedet körülbelül csak egy 50-60.000 lakosú kizárólag városi jellegű településsel lehet összehasonlítani.

Ha Szegednek nem is volt soha udvart tartó hercege, katedrális építő püspöke, irodalmi Helikonokat rendező grófja, de még csak kultúrigényekkel fellépő dzsentrije sem, ez a törökidő, árvízben elült, keverék népességű város annál büszkébb lehet, hogy a maga erejéből tudott megteremteni minden épületet, minden társadalmi és szellemi egységet. Nem hiába mondta Kossuth Lajos híres beszédében: „Szeged népe nemzetem büszkesége, szegény elárvult hazám oszlopa”. Szeged a polgári erények gazdagságából lelt Magyarországot első és legnagyobb vidéki városa.